

Дж. Чепмен, Б. Гейдарська, Р. Вілліс, Н. Сванн, Н.Б. Бурдо,

Н.С. Котова, М. Беленко, М.Ю. Відейко

ДОСЛІДЖЕННЯ НА ПОСЕЛЕННІ ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ БІЛЯ с. НЕБЕЛІВКА 2009 р.

The Joint British-Ukrainian Archaeological Expedition, in which research officers of Durham University (the Great Britain) and the IA NASU participated, in August 2009 conducted a complex research at the settlement of Trypillya culture of the middle stage (BII) near Nebelivka village of Novoarkhanhelsk Region in Kirovohrad Oblast and the archaeological prospecting on the territory of this region.

На початку 1980-х рр. на пам'ятці здійснені розвідки. Поселення віднесене до небелівської групи етапу В II трипільської культури. З метою виявлення меж поселення був проведений збір підйомного матеріалу, геофізичні дослідження, буріння з метою підтвердження результатів геофізичних досліджень, а також розкопки. Повністю розкопано залишки одного житла (загальна площа розкопу 236 м²), а також закладено два шурфи 1,0 × 1,0 м для з'ясування збереженості та глибини залягання решток будівель.

У південно-західному секторі поселення на площі 15 га проведено геофізичні дослідження для виявлення об'єктів та встановлення планування. Дослідження виконані Р. Вілліс та Н. Сванн (Археологічна служба Даремського університету). Для роботи використано градієнтометр Grad601-2 та магнітометр Fm256. Зйомка велася по сітці квадратів 30 × 30 м. Виявлено рештки близько 60 спалених споруд та 10 аномалій, які могли належати повністю зруйнованим оранкою чи не спаленим спорудам, а також 20 аномалій, які можна інтерпретувати як ями (рис. 1, I).

Більшість спалених споруд представлені прямокутними аномаліями завширшки від 4 до 5–6 м і завдовжки від 15 до 18–20 м. Частину решток жител представлено повновартісними аномаліями, однак деякі повністю або частково відбиті аномаліями, близькими за інтенсивністю до тих, що лишають по собі ями. Подібні аномалії схожі на «тіні» від будівель. Розкопки одного з об'єктів, проведені за даними геофізичної зйомки, показали, що при-

лад дуже точно фіксує межі давніх споруд, враховуючи інтенсивність насичення культурного шару дрібними фрагментами обмазки та керамічного посуду.

Як правило, під час розчистки завалу обмазки подібні знахідки практично не фіксуються археологами (хіба що за винятком спостережень, часом занотованих у польових щоденниках) через те, що є надто дрібними, аби бути нанесеними на план у масштабі 1 : 20 і навіть 1 : 10. Водночас за цим матеріалом геофізичне обладнання, застосоване поточного сезону в Небелівці, виявилось здатним зафіксувати точніше обриси спалених споруд ніж це робилося при попередніх геофізичних дослідженнях. Виявлені аномалії від будівель утворюють два ряди із проміжком між ними до 80 м. У рядах відстань між окремими спорудами не перевищує 1 м. За другим рядом вимальовується третій, паралельний, і, можливо, четвертий (рис. 1, I).

Особливий інтерес становлять сліди великих споруд. Найбільша з них прямокутна в плані і розташована в одному ряду з меншими. Від них її відділяють широкі проходи з обох боків. Аномалія складається із двох майже рівних за розмірами частин — перша від обмазки по периметру половини залишків будівлі, друга являє собою «тінь» від спаленої споруди з аномаліями, що оточують прямокутну площу (можливо, ями від вкопаних стовпів). Ширина споруди близько 21 м, а довжина (обох частин) близько 59 м. Таким чином, загальна площа її досягає понад 1200 м². Це найбільша із виявлених за допомогою магнітної зйомки будівель трипільської культури. На плані ряди пронумеровані літерами, об'єкти — арабськими цифрами.

У південно-західному секторі поселення здійснено розкопки об'єкта I (будинок A9). Розкоп орієнтований згідно даним магнітної зйомки, із відступом від країв решток споруди на

1,5—2,0 м з метою вивчення стану культурного шару за її межами. Залишки споруди представлені завалом обпаленої глини підпрямокутної форми розмірами близько 5 × 18 м, який виявлено на глибині від 0,25 до 0,40 м від сучасної поверхні. Об'єкт дуже пошкоджений оранкою, зокрема майже повністю знесений верхній шар обмазки та окремі ділянки нижнього. Частина деталей інтер'єру та фрагментів розвалів посуду, зокрема біноклеподібного, була переміщена по площі розкопу на 3—8 м і більше.

Переважає більшість обмазки зі значною кількістю рослинних домішок. У зламі її фрагментів помітні відбитки стебел, зернівок та колосків злаків.

Як правило, уламки обмазки лежали заглаженою стороною догори, місцями на них були добре помітні відбитки рук. Товщина обмазки з домішкою 0,05—0,10 м. На нижньому боці цієї обмазки місцями добре збереглися відбитки колотого дерева. Напрямок їх переважно поперек довгої осі будівлі. Ці відбитки походили від дерев'яного перекриття, яке складалося із колотої деревини, кінці якої були вкладені на поздовжні стіни будівлі. На ділянці обмазки, яка виходила за межі основного завалу, зафіксовані відбитки жердин діаметром 2,0—2,5 см, які йшли уздовж довгої осі будівлі. Можливо, це рештки обмазки стіни, яка під час руйнації житла вивалилася назовні, а жердини презентують її дерев'яний каркас.

У південному секторі в обмазці виявлено три вертикальні відбитки від стовпів діаметром 8—12 см. Ця обмазка лежала двома шарами, була без рослинних домішок і належала залишкам опалювальної споруди. Розміри її близько 2 × 2 м, товщина плит нижнього шару до 18—20 см, верхнього — 3—8 см. Вертикальні відбитки простежені в нижньому товщому шарі обмазки. Відбитки належали стовпам, які підпирали цю споруду. На нижньому шарі описаної обмазки виявлені відбитки колотого дерева від перекриття споруди, напрям яких поперек довгої осі будівлі.

Під завалом обмазки виявлено рештки ще одного відкритого вогнища, від якого збереглися нашарування т. зв. «плитчастої» обмазки, кожен завтовшки 2,0—2,5 см, місцями до трьох шарів, нижній з яких намазаний на землю (рис. 1, 2). Розміри вогнища близько 1 × 1 м, первинні обриси через значні ушкодження встановити не вдалося. Поряд виявлено розвал великої біконічної посудини, фрагменти меншої, кілька каменів, один із яких округлий (товкач?).

Серед завалу обмазки виявлені розвали п'яти великих посудин, п'яти мисок, чотирьох невеликих біконічних посудин, шести кубків,

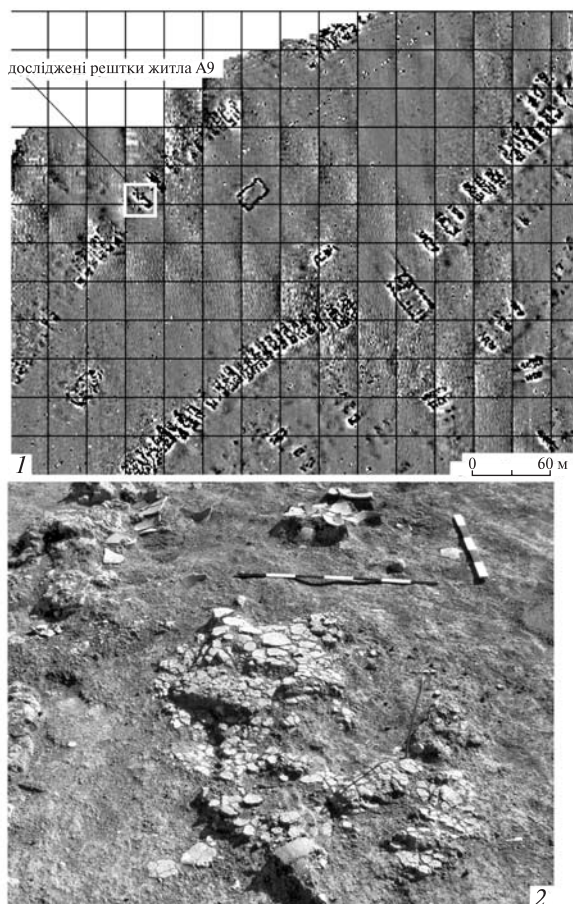

Рис. 1. Небелівка: 1 — план ділянки трипільського поселення за даними геофізичних досліджень; 2 — об'єкт 1 (житло А9), залишки відкритого вогнища

однієї кухонної посудини, а також щонайменше трьох біноклеподібних посудин. Більшість розвалів некомплектні внаслідок пошкодження оранкою. Частина фрагментів переміщена на віддаль до 3—5 м, як у випадку з однією із біноклеподібних посудин.

Дослідження решток будівлі дають змогу реконструювати її як двоповерхову споруду. На нижньому поверсі з земляною долівкою був розставлений посуд, лежали зернотерки, було вогнище. Тут виявлені також фрагменти кількох антропоморфних статуєток. На другому поверсі було вогнище на спеціальній платформі 2 × 2 м, стояв посуд. Збереглися розрізнені рештки деталей інтер'єру — можливо вітваря та подіума, дуже зруйновані оранкою, а також, вірогідно, фрагменти оздоблення стін. Споруда типова для поселень етапів В II та С I у цьому регіоні і конструктивно, і за наявністю певних елементів інтер'єру (відкриті вогнища, вітвар, подіум). Будівля загинула внаслідок потужної пожежі, про що свідчать знахідки ошлакованої обмазки на різних її ділянках.

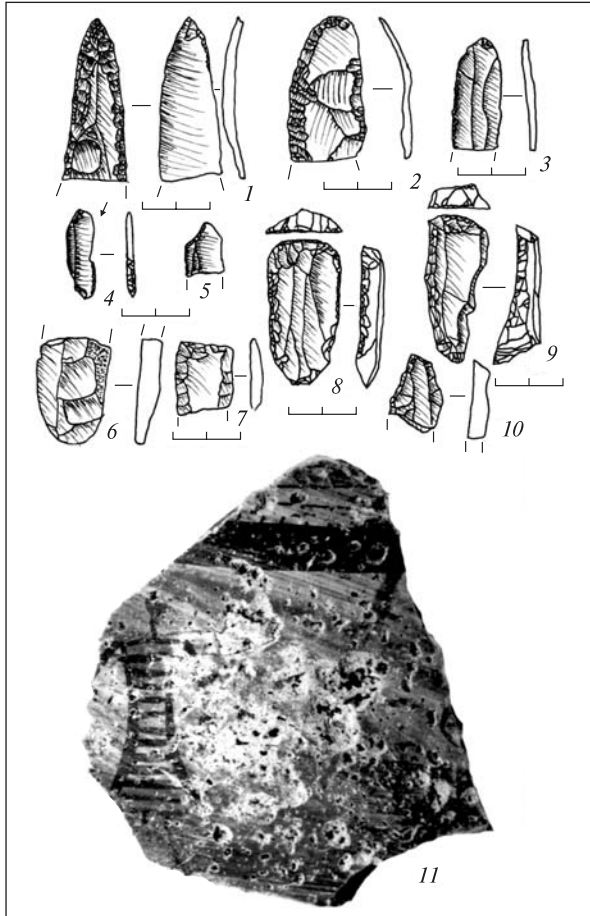

Рис. 2. Небелівка: 1–10 — знаряддя з кременю (1–5 — з об'єкта 1; 6–10 — підйомний матеріал з території поселення); 11 — фрагмент посудини з мальованим антропоморфним зображенням з об'єкта 1 (житло А9)

Насиченість культурного шару навколо споруди була нерівномірна. В середньому на квадрат траплялося до 15–25 дрібних фрагментів кераміки та до 10–15 уламків кісток тварин. У трьох випадках тут виявлені дрібні фрагменти антропоморфних статуєток. Таким чином, наявність відносно значної кількості знахідок (до 25–40 на квадрат у шарі 0,10–0,25 м) вказує на існування в радіусі 1,0–2,5 м навколо житла досить насиченого культурного шару. Значна кількість знахідок залягала нижче рівня обмазки, отже належить до культурного шару, що утворився впродовж часу функціонування будівлі.

В окремих місцях спостережено скупчення знахідок, особливо у північному секторі. Тут на віддалі 1,0–1,5 м від короткої осі споруди виявлено дві плями культурного шару, насичені кістками тварин, досить великими фрагментами кераміки, тут знайдено три фрагменти антропоморфних статуєток. Товщина залягання складала 0,20–0,25 м, тобто може йтися про дві округлі ями діаметром 1,2–1,5 м кожна. Наявність у них кісток тварин та антропоморфної

пластики дає змогу припустити, що ці об'єкти можуть відображати сліди жертвопринесень.

Кремень з поселення Небелівка представлений двома групами: виробами з площадки об'єкта 1 (житло А9) та підйомним матеріалом, зібраним на поселенні під час розвідок (рис. 2, 1–10). Кремень з об'єкта 1 (житло А9) — це уламки п'яти знарядь та дві пластини. З-поміж уламків знарядь два фрагменти ножів (один, можливо, від серпа, без слідів використання), різцеподібне знаряддя?, пластина з ретушшю та дрібний фрагмент з ретушшю. Підйомний матеріал досить різноманітний: дві кінцеві скребачки на пластинах, два вкладні до серпа, уламок знаряддя, відщеп зі слідами обробки і нуклеусоподібний уламок. Один з вкладнів зроблений на пізньопалеолітичному різці, можливо граветоїдного або епіграветоїдного часу.

Сировина походить, щонайменше, з двох регіонів. При огляді виходів кременю безпосередньо біля поселення з'ясовано, що він неякісний і не відповідає знахідкам на пам'ятці. Більшість виробів виготовлені з кременю, виходи якого відомі біля розташованого у цьому ж районі с. Володимирівка та біля с. Коробчине Новомиргородського р-ну. Однак є скребачки з волинського кременю.

Керамічні вироби представлені переважно столовим та меншою мірою кухонним посудом і фрагментами антропоморфних статуєток. Мальований столовий посуд типовий для пам'яток небелівського типу — розпис темно-коричневою фарбою по ангобу червонуватого чи померанцевого кольору. Трапилося також кілька уламків посуду (покришки та грушоподібних посудин) із заглибленим орнаментом. Привертає увагу фрагмент великої біконічної посудини з мальованим зображенням людини, тулуб якої вкритий горизонтальними смугами (рис. 2, 11). Це найдавніше подібне зображення з території межиріччя Південного Бугу та Дніпра.

Дослідження 2009 р. показали перспективність проведення на цій пам'ятці геофізичних досліджень, а також розкопок виявлених ними об'єктів — залишків спалених жител, ям тощо. Значний інтерес становлять знайдені у цьому сезоні великі споруди, більші за всі відомі досі об'єкти на поселеннях трипільської культури. Розкопки показали також, що культурний шар пам'ятки зазнав значних пошкоджень під дією антропогенних чинників і вимагає заходів із захисту, насамперед запобігання ерозії ґрунтів. Співпраця науковців з Великої Британії та України виявилася корисною і дала нові важливі результати для вивчення давньої історії Європи.